

HERCZEG FERENC.¹

A háborút megelőző években szinte nyakig merült bele a politikába. De ezt Tisza István oldala mellett tette és megmutatta, irodalom és politika nem zárja ki egymást, sőt minden valamire való író egyúttal politikus is a szó legmélyebb és legszentebb jelentésében. Ő tudta jól, hogy íróembernek könnyű elsüllyedni a politika posványáiban, ő is tudta, amit Emerson mond, hogy az hó nem számíthat tiszteletre, ha elvegyül a tömegben, ha nem törvényadó többé, hanem tányérnyaló s egy eszme nélkül élő tömeg véleménye előtt hajlongó; ha szégyenletes ügyvédkedéssel kénytelen támogatni egy rossz kormányt vagy egész éven át az ellenzékkel ugatni vagy semmitmondó kritikákat és aljas novellákat kell írnia; vagy írnia minden esetre, eszme nélkül s anélkül, hogy szüntelen, éjjel-nappal, az ihlet forrásából merítsen?....

Azt is tudta Herczeg, hogy semmi sem nehezebb, mint hogy az író mindig fennmaradjon Goethe hegyormain, ahol mindig minden csendes. A moderm élet kohója a völgyben izzik; ott sűrögnek, forognak, verejtékeznek, csálnak, lopnak és istentelenkednek Falstaff halandó katonái. És az írók is csak emberek és naponta hétszer esnek el közülök még a legigazabbak is.

Innen van, hogy az író rendesen kétéletű lény. Az amphibiák közé tartozik s bár lelke a tiszta, éterikus régiókban érzi jól magát, le kell szállnia a reális élet iszapjába is, amelyben hol a tüdejével, hol a kopolyúsával lélegzik. És nem csoda, hogy a legtöbb — néhány föl- és lefelé tartó erőlködés után — a végén benne ragad az élet posványában.

Valóban úgy áll a dolog, hogy az író — ha szellemé és környezete között kielesedik ez a differencia — hamarosan válaszütra kerül. Vagy egyedül marad és a l'art pour l'art irodalom gögös Flaubert-jévé válik, vagy beleveti magát a politika hullámaiba. Ebben az utóbbi esetben le kell mondania művészi egyéniségéről és fel kell áldoznia írói elszigeteltségét. Moralistává vagy publicistává lesz és vicinális pártok uszályhordozójává vagy legjobb esetben vezérévé nyárspolgárosodik. Nem lehet tudni, melyik a nagyobb megalkuvás.

Herczeg Ferenc nem alkudott meg. ő a Kemény Zsigmondok és Eötvös József bárók szellemében politizált és a magyarság egyetememes életérdekeiért ereszkedett alá a polémiák és propagandák porondjára. Jó hazafi volt és jó hazafi nem nézheti tétlenül, hogy a hazáját mint gyűjtjék fel négy oldalról piromániás kezek, vagy Herostratesek. És harcaiban megőrizte méltóságát és írói nimbuszát.

Ennek a magyarázata abban van, hogy a mint a politikát a hazafi tiszta kezével, az irodalmat is tiszta, művészi kézzel csinálta. Az Akadémia ebben az esztendőben (1911) nem a politikus, hanem az író Herczeg Ferencet választotta rendes tagjává, a Pogányok és a Bizancz szerzőjét, aki a l'art pour l'art elvét össze tudta egyeztetni az erkölcs és a honpolgári erények törvényeivel.

¹ Lásd az 1. számban a 105. lapon.

Az 1912. esztendőben elhagyja a váci tuskulánomot, hogy felcserélje egy másikkal, amely közelebb van az ország szívéhez, de mégis távol az utcák vásári zajától. Budán, a Hűvösvölgy árnyas erdei között, a Hidegkúti út 51/B. szám alatt villát építtetett s most beköltözik finom, kényelmes és műízléssel berendezett kúriájába. Végre otthon van. A saját várában, amelybe ha akar, elzárkózik és magamagának élhet előkelő zárkózottságában. Ebben az esztendőben irodalmilag nem sokat dolgozik. A Nemzeti Színház bemutatja Éva boszorkány című színművét március 22-én és egyfolytában harminc estén át, egész április 25-éig tartja telt házak mellett műsoron. Megjelenik Álomország című regénye és egy novella kötet, amelynek Napváros a címe. Ezeket sem ebben az évben írta; életét, érdeklődését, idejét az új folyóirat és — parlamenti izgalmak között osztja meg. Tisza István gróf most a Ház elnöke; a szabadelvűpárt vezére, Herczeg politikai ideálja és benső barátja volt; Herczeg mint író és mint politikus meggyőződéssel és szinte áhítatosan követi a prófétát. Nem ütközik meg azon, hogy a Ház elnöke június 4-én igénybe veszi az ultima ratiót és az obstruáló ellenzéket erőszakkal legázolja. Június 7-én pedig jelen van azon az ülésen, amikor revolvermerényletet követnek el a bálványozott vezér ellen.

Tisza Istvánnak, a politikus magyarnak, történelmi tragédiáját Herczeg Ferenc tisztán s világosan látta. Tisza halála után így mondja el ő maga a mártír síremlékénél:

„A lejtőről akarta visszarántani nemzetét akkor is, midőn kegyetlen csapásokkal darabokra törte a nyepozvolim-házaszabályokat. A szörnyű parlamenti csaták sok jó magyart elvadtítottak tőle, de benne akkor nem a diplomata óvatossága, hanem a próféta fanatizmusa élt. Látta felvonulni a nagy viharokat és azt akarta, hogy az ország hajóján rendben legyen a kormány. Ekkor süvöltött el füle mellett az első gyilkos golyó. A zavaros fejű gyomai képviselő le akarta lőni az elnöki székből. Erről a Kovács Gyuláról megtudtuk, hogy buzgó börzelátogató és meglepő volt, hogy a börzén Brutusok teremnek. A lövések után Tisza kicsinylő kézlegyintése jelezte, hogy nem esett baja. Neki nem, de a magyarság hajója léket kapott. Hock János megáldotta a merényletet, az esküdtek fölmentették, szép grófnők virágot vittek neki, az ellenzéki sajtó pedig szabadsághósként tisztelte. És ezzel megindult a gyors sülyedés a sötét mélységek felé.“

Nem csoda, hogy a következő évet, az 1913-at, ő maga az elkedvetlenedés esztendejének nevezi. Ebből az évből alig maradt fenn valami költői munka. A költőt nem engedi szóhoz jutni a keserű és aggódó hazafi. Minden idejét a politika foglalja le. Tisza Istvánhoz való barátsága elmélyült, majd minden szabad idejét a vezér társaságában tölti. Nem érdektelen, hogy ebből a közelségből hogy látta ő Tiszát. Ezt is említett beszédéből tudjuk, ő Tiszában az utolsó kuruc hazafi grandiózus alakját csodálta. így ír róla: Neki, a világot látott európainak, a germánok és angol-szászok ismerőjének és csodálójának a magyar parasztság maradt a világ legkülönb népe és az alföldi naplemente a természeti szépségek koronája ...

Herczeg szavai után eszébe jut az embernek, hogy minden nagy ember nacionalista, sőt sovíniszta és lokálpatrióta volt; Sokrates úgy találta, hogy Athénben minden jobb és szebb, mint másutt; Napóleon az ő Korzikáját tartotta a földkerekség legszebb pontjának. Dosztojevszkij azt hirdette, hogy az utolsó muzsik többet ér az egész nyugati civilizációnál. Sokratestól Dosztojevszkijig, Napóleontól Tisza Istvánig hosszú az út, de ez az út a faji öntudattal és a nacionalista politikával van kiköveve.

Az író aztán, aki a magyarság problémájával ugyanazon szempontok

szerint foglalkozott a Pogányokban és az Ocskay brigadérosban, így folytatja a politikai vezér jellemzését:

„En mindig a vérbeli forradalmárt sejtettem benne, a forradalmárt, akit a történelmi helyzet arra szorított, hogy a kettős monarchia lovagja legyen. A mellével fogta fel a 67-es kiegyezésnek szóló csapásokat, bár nem szerette Ausztriát, de meg volt róla győződve, hogy az egységes nemzeti állam egyelőre csak a monarchia hatalmi apparátusának védelme alatt állhat fenn. Egyelőre! — legyünk őszinték: minden 67-es politika az időnyerés politikája volt. És a világtörténelem megcsinálta számadásának eüenpróbáját: mihelyt megbukott a dualizmus, széthullott Magyarország, is. De a kuruc farkas fölneszelt Tiszában, mihelyt megpillantotta azt a baljóslatú alakot, amely Ferenc József úr jobbján állott. Bizonyos: ha Ferenc Ferdinánd trónra lép és csak egy ujjal érinti a magyarság jogait, akkor szemben találja magával Tisza egész elszántságát és én a tollam hegyével meg tudom jelölni a „forradalmi“ Károlyi-kormány tagjait, akik a bécsi labancokkal masíroznak.“

*

Még a béke napjaiban, január 30-án került színre a Magyar Színházban Az ezredes című színdarab, még a háború kitörése előtt választja meg a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagnak, még ebben az esztendőben (1914) mond emlékbeszédet az Akadémiában Jókai Mór halálának tízesztendő évfordulóján — s aztán...

Aztán 1914 június 28-án Ferenc Ferdinánd trónörökös és felesége Sarajevóban szerb összeesküvés áldozata lett. Július 23-án a monarchia követe jegyzéket ad át a szerb kormánynak, július 25-ére szóló ultimátummal. Július 29-én a szerb király az orosz cár segítségét kéri, július 25-én a szerb kormány elutasító választ adott, mire július 26-án a monarchia hadseregét mozgósították.

A Magyar Figyelő augusztusi számában Herczeg ír a mozgósításról. Lángoló szavakban üdvözlí a hadsereget, megállapítja, hogy az egész nemzet harci vágytól égve megy a háborúba, úgy látja, hogy e pillanatban Budapest eggyé lett az ország népével, ledőltek a politikai pártok és az osztályérdekek, vallási és faji ellentétek korlátjai, ellenzék, munkáság előtt kalapot emel és bajtársi hűséggel köszönti a horvátokat és a monarchia többi népeit...

Augusztus 15-én ismét Herczeg írja a vezércikket „A szent háború“ címmel s a nagyszerb aspirációkról is közöl érdekes történelmi reflexiókat s aztán...

„Aztán olyan rettenetes égzengés támadt, hogy a ház megrendült alapjaiban. Gyémántos villámcardok szabdalták a fekete éjszakát és harsogó özönvíz szakadt a háború forró lázában álmadozó város nyakába. Odalenn katonazenekar a Rákóczi-indulót játszott. A vérforraló hangok kevélyen, panaszosan és fenyegetően üvöltöttek a harsogó éjszakában, fölverve az ázott házfalak visszhangját. Ez a magyarság igazi himnusza! Az induló szól és a felkavart levegőben, mint delfinek a hajócsapásban, sápadt árnyéklégiók úsznak: a fejedelem kurucái, a vörössapcardok és mindazok a dicsőséges legyőzöttek, akik Rákóczi zenekísérete mellett mentek a halálba.“

Így írja le Herczeg a világháború kitörését...

Július 28-án üzenték meg a háborút Szerbiának, ugyanazon a napon mozgósított a cár; július 29-én a szerb katonaság rálött egy magyar kereskedelmi hajóra, augusztus elsején — bombázni kezdtek Belgrád erődeit, augusztus 2-án francia csapatok keltek át a német határon, augusztus 4-én

a németek bevonultak Belgiumba; augusztus 6-án Ausztria és Magyarország hadat üzent Oroszországnak — így kezdődött a világháború.

Az ország harci lángban égett. Ugy látszott, hogy a katasztrófa pillanatában ismét egyé lett a nemzet. Tisza István, szívósan ellenezte a hadüzenetet, de midőn az összeütközés elkerülhetetlenné vált, magával ragadó erővel vitte nemzetét a tűzbe. Herczeg a Magyar Figyelőben szent háborút hirdetett az ellenség ellen és isten békéjét régi belső ellenfeleinek. A parlamentben az ellenzék békét kötött a kormánnyal; a munkásság hazafias deklarációkat tett és szeptember 12-én az országház előtt felállítottak tizenkét zsákmányolt orosz ágyút. A háború! „A békében felnőtt nemzedék tegnap még nem értette meg, nem hitt benne. De most, midőn súlyos Góliáth-léptekkel csörömpölt végig az utcán, most minden ablak és minden szív megnyílt előtte és mámoros újjongással üdvözölték. Ezer esztendő csatamezők gyepe alatt porladó ősök vére pezsdült meg az emberek ereiben.“

A háborúra benn az országban is szervezkedni kellett. Megalakult a Hadsegélyző hivatal és Tisza István annak vezetését bizalmas barátjára, Herczeg Ferencre bízta.

Eleinte az egész polgári élet megállt. Az egyetemek szeptemberben nem kezdték el az előadásokat, e helyett a rektor felhívta az ifjúságot, hogy önként jelentkezzenek hadiszolgálatra. Az Opera és a Nemzeti Színház tagjainak felmondtak, a tudós és irodalmi társaságok beszüntették működésüket, de október elejére már látta a nemzet, hogy a polgári és kulturális élet folytatására éppen a helyzet erősítése érdekében szükség van és megnyílt a debreceni és pozsonyi egyetem s Budapesten is megkezdődtek az előadások.

Ezalatt a frontokon egymást kergették az események. A szerb harctéren kudarcok érik a hadvezetőséget és északon az orosz gőzhenger már Magyar* ország földét is megremegtette. Budapesten már menekülteket lehetett látni Máramarosból; megjelentek az első veszteségkimutatások; sok asszonynak kellett már felvenni a gyászruhát és az első napok viharos lelkesedése hamar megdöbbenéssé vált.

Herczeg a front mögött alaposan kivészi részét a háborúból. Szinte szenvedélyesen halmozta el magát munkával, hogy magát hasznossá és a nagy időkhöz méltóvá tegye. Nappalait a hadsegélyző hivatalnak szenteli, éjjel megragadja tollát és két lapja számára lelkesítő cikkeket és háborús novellákat ír. Az Új Időknek még regényt is ad, mint majdnem minden esztendőben. Természetesen háborús regényt, abból a témakörből, amely kétszeresen fekszik közel a szívéhez. Először, mert szülővárosáról szól, másodsor, mert arról a kérdéstről, amely mindig fel tudta lelkesíteni: a német nemzetiségek magyarságáról s általában a magyar föld asszimiláló varázserejéről. A Bácska regénye ez — mondja Voinovich Géza a Hét sváb című regényről, amely a negyvennyolcas időkből veszi tárgyát; a családi események közt a történelem eseményei dübörögnek végig a városban: Damjanich ágyúja, Bem paripája, a vörös sapkások és Rózsa Sándor szabadcsapata, a szabadságharc minden mozgalma és gyásza: Világos híre, a végvidék felé menekülő magyar tábornokok, az osztrák-szerb sereg diadalma, a város kifosztása. A Bácska regénye ez; hőse nincs, de csak személyes hőse, — hőse a délvidéki németiség okos, hű, becsületes jelleme, amely a magyarság mellé szegődik. A regényből, mint a kacsalábon forgó mesevárból, hol a múltba, hol a jelenbe látni. A háború idején, mikor e regény megjelent, ez csak tanúságtétel volt, történelmi bizonyosság; ma, mikor újra ellenségek nyomják a Bácskát, mikor a magyar hadak ismét kivonultak onnan, megint valóság, s a Bácska üzenete a magyarságnak. Ezért vitte

írója színpadra (A fekete lovas), hogy minél többeknek hirdesse hitét a csillagok felett vezető hídról, amelyen az elszakított országrészek népe hazajár az anyaországba.

*

Az év végén Herczeg Ferencet is megérintette a háború borzalmas lehellete. Volt neki egy — egyetlen — szeretett kis öccse, Herzog Feri, az író bátyjának, Herzog József versed gyógyszerésznek fia.

Az író 1905-ben említette meg először az ő kis keresztfiát.

Akkoriban hónapokig kalandoztak együtt az Adrián és a Jóni tengeren. A későbbi években ritkán látták egymást. Jóformán csak a szent estéken találkoztak, amikor az egész Herzog-atyafiság össze szokott gyülekezni Versecen. Szép tiszta és büszke fiú lett belőle, mire fölkerült az orvos-egyetemre. És jött a háború. Mint a 30. honvédezred önkéntese vonult hadba. Végigküzdötte az első szerb hadjáratot s közben hadapródjelölt lett. A Potiorek-féle visszavonulás után elmaradtak a lapjai. Herczeg Ferenc lesietett a balkáni hadsereghez és az ezrednél megtudta, hogy a fiút tifusz-beteggen elhagyták valahol, de hogy hol, arra a nagy zűr-zavarban senki sem emlékszik. Herczeg Szilveszter estéjén, holdvilágos téli éjszakán vág neki a Fruska Gora hegynek. Az egyik szlavóniai kórházban megtalálja öccsét, aki csontvázzá aszottan, idegen arccal, ködös szemmel feküdt az ágyán.

Így töltötte Herczeg 1914-ben a Szilveszter-éjszakát.

Feri kétszer esett reddivába és az orvosok kétszer mondtak le az ifjú életéről... de mégis meggyógyult. Mint üdülő beteg a bátyja hűvösvölgyi villájában lakott és egy nap váratlanul kijelentette, hogy vissza akar menni a harctérre. Mint orvosnövendéket egyik fővárosi kórházba osztották be szolgálatra és a folebbvalói nem akarták elbocsájtani. Ő forma szerint lemondott az orvosnövendék jogairól és egy menetszázzal elindult Volhinia felé. Rettenetes dolgok történhettek ott. A legényét meglőtték... itthon a család reszketve aggódott érte, Herczeg október elsején elvitte a téli ruháját a pótzászlóalj irodájába. Ott közölték vele, hogy a zászlós úr elesett.

Herczeg Ferenc arcán ritkán látni ellágyulást és meghatottságot. De ha erről beszél, elborul a szeme. 1915-ben, szeptember 24-én csattant el az a puskalövés Volhíniában és egy simaképu, nyúlánk zászlós halk jajszóval térdre roskadt. Tíz perccel később, amikor a honvédek már szuronyrohammal nyomták vissza a támadó ellenséget, egy fényes szempár örökre lecsukódott, egy forró gyermekszív megszűnt dobogni — írja egy novellájában, amely a Tűz a pusztában című kötet végén foglal helyet.

*

Még e tragikus esemény előtt jelent meg az Új Idők füzeteiben a Magdalenára két élete című kisebb regény — menekülés az álmok és a költői feladatok országába, íróembernél egyszerűen a munka narkotikumába egy reális élet borzalmaitól. Ez az egyetlen olyan regénye, amelyben bizonyos vágyat árul el a l'art pour l'art szellemében kigondolt kísérleti regény módszereinek alkalmazása után. Kigondolt történet: milióregény, levezetése annak a tételnek, hogy a helyzet, a körülmények, az impressziók s a többi ember teszi a magunk sorsát. Így is történhetik, úgy is. Mi emberek nem is igen cselekszünk az életben, csak minden történik velünk. Ez a naturalisták módszere, a kísérleti regény alaptörvénye, de Herczegnél inkább csak költői játék; önmagának adott írói feladat, alkalmas a briliáns technika csillogtatására. A feladatot jól oldotta meg, a háború izgalmait írás közben elfelejtette: a munka megérte a ráfordított időt.

Ilyen narkotikumra annál is inkább szüksége volt, mert a háború kezdte elveszíteni minden szép hősi romantikáját. A gyors és diadalmas befejezés késett, az optimizmus lelohadt, a nyomorúság nőttön-nőtt, a lelkek mélyén elégedetlenség és türelmetlenség csírázott. Itt-ott már felütötte fejét a defaitizmus réme, habár még álarcot viselt. A folytonos sorozások, a szigorú frontmögötti rend pánikot keltett, Budapest szomorú, vad és otromba orgiákat ült, hogy feledje gondjait. A háború erkölcsromboló hatása ijesztő mértékben mutatkozik. Mindez lehangolta az író is, akit e mellett súlyos lelki izgalmak érnek a magánéletében.

Feleségétől, akivel hét évig élt harmónikus házasetet, kölcsönös megegyezéssel, csendben, békességben elvált. A társadalom, amelynek legelőkelőbb régióiban becézgették a Herczeg-házaspárt, még a háborús szenzációkon keresztül is megdöbbenve, de a nagy írónak kijáró tisztelettel vett tudomást az esetről, az író édesanyja pedig sietve otthagya az Ő kedves Versecét és feljött, hogy átvegye ismét legényemberré lett fia háztartását. A hűvösvölgyi villában semmi sem változott; az író fészke talán még melegebb lett az édesanyja gyengéd keze alatt. Azóta ő a Herczeg-kúria nagyasszonya, az író visszakerült oda, ahonnan kis diák korában ezelőtt ötvenegy évvel, 1874-ben kirepült: az édes anyai szív forró közelségébe.

(A jövő számban befejezzük.)